

12. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Відп. ред. В.А. Смолій: Том 1. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Українські проекти в Російській імперії / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – 504 с.

13. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Відп. ред. В.А. Смолій: Том 2. Гриневич В.А., Даниленко В.М., Кульчицький С.В., Лисенко О.Є. Радянський проект для України / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – 531 с.

Дробот М.В.

студент,

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова

**ДО ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
НІМЕЦЬКОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ (1941-1944 рр.):
ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

В ментології різні вчені в різний час розуміли під поняттям «ментальність» і «цілісну картину світу протиріч», і дорефлексивне нашарування мислення, і колективне несвідоме, і соціокультурні автоматизми свідомості індивідів та груп, і «глобальний, всеохоплюючий "ефір" культури», в якому знаходяться всі члени суспільства. Також, інколи ментальність розглядалася в поєднанні із психічним складом етносу, «духу народу», національним характером та ін. [1, с. 6].

Один із українських дослідників ментальності Р. А. Додонов виокремлює три рівня структури ментальності: психоенергетичний, несвідомий і логічний. Беручи за критерій форму існування психічної інформації, а саме її поле, образи та поняття. Він розробив схему виникнення ментальних автоматизмів, що полягала в наступному: «найбільш оптимальні прийоми мислення стають «привичками свідомості», аксіомами, очевидність яких отримує спадкове закріплення («логічний рівень»), потім ця очевидність витісняє несвідоме, перетворюючись в архетипи, символи і т. п. («несвідомий рівень») і навіть в «облоговий», залишений безпосереднього зв'язку із мисленням, «психоенергетичний» рівень» [1, с. 8]. Він вважає, що у «верхні поверхи» духовного життя (культура, релігія) попадає ментальність в трансформованому вигляді і розтворюється в національному характері, суспільній думці, формах суспільної свідомості» [1, с. 8]. В результаті ментальність формує як би «невидиму сферу, за межі якої належать приналежні їй люди не здатні вийти. Вони не усвідомлюють і не відчують цих обмежень, оскільки вони знаходяться «всередині» цієї ментальності та культурної сфери. «Суб'єктивно» вони відчують себе вільними, «об'єктивно» ж вони їй підкорялись» [1, с. 74].

Будь-яка війна має багато вимірів: політичний, матеріально-технічний, власне військовий, а також соціальний, людський, що включає в себе психічний. Всі вони взаємопов'язані і переплетені один із одним. Кожна війна – це своєрідний комплекс якісних і кількісних проявів цих вимірів в специфічній формі їх відношення і взаємодії. Основним суб'єктом будь-якої війни є мілітаризований громадянин, – солдат, – що підпадає під дію цього

комплексу вимірів війни. Солдат часів Другої Світової війни піддавався під великий вплив ідеологічного фактору держави-партії, зокрема і Німеччини. По ходу військових дій Німеччини все більше насаджувалося націонал-соціалістичне світобачення, щоби посилити їх бойову рішучість [2, с. 12]. 7 жовтня 1940 р. була видана інструкція ОКХ (Верховного командування сухопутних сил), яка зобов'язувала військовослужбовців дотримуватися основних ідеологічних принципів нацизму: чистоти німецької раси, верховенства НСДАП і збройних сил Рейху, забезпечення Німеччини «життєвим простором». Було укладено список обов'язкової літератури. Головним посібником вважалася робота Гітлера «Моя боротьба», обов'язковими були також твори Отто Гельмута, Ганса Гюнтера та інших творів ідеологів нацизму [3, с. 191-192].

Нацифікація німецької армії набирала обертів особливо в період закінчення війни. Партійні структури НСДАП стали все більше уваги приділяти ідеологічному вихованню солдатів, щоби нав'язати їм думку про необхідність «упертого супротиву». На кінець 1943 року в зв'язку призначенням націонал-соціалістичних «керуючих офіцерів» ідеологічна обробка була упорядкована [2, с. 13]. Вони разом із командирами слідкували за стійкістю солдат. Цей напрям ідеологічної політики «промивання мізків» посилював вплив НСДАП на військовослужбовців. При цьому, ментальність кожного німецького військовослужбовця вступала в гострий латентний конфлікт із нацистською ідеологією в загрозливих умовах великої небезпеки для життєдіяльності індивідууму [1, с. 196-197; 16]. Наприклад, «солдат трьох армій» Бруно Вінцер пригадує, як він направив націонал-соціалістичного офіцера по ідеологічній роботі до виконання інтендантської

служби, що послужило приводом для офіцера написати на нього рапорт, який потрапив у сміттєву корзину начальника військової частини [4]. Хоча на основі допитів німецьких військовополонених окремі дослідники зарубіжжя роблять висновок про те, що більшість німецьких солдат залишалися ідеологічно прихильними нацизму, що вони рідко звинувачували владу в поразках Німеччину і що вони вірили в кінцеву перемогу Німеччини [2, с. 14]. Ця позиція більшості німецьких військовослужбовців пояснюється цінностями німецького народу, зокрема прагненням до порядку [5].

Англійський історик Роберт Кершоу у своїй роботі присвяченій військовій історії кампанії 1941 року наводить наступний документ, присвячений настроям німецьких військовослужбовців напередодні нападу на СРСР. Лейтенант Вермахту Г. Вінцеман на 21.06.1941 р. у своєму листі писав: «В мене таке відчуття, що завтра зранку, може бути, не завтра, а післязавтра, відбудеться дещо, що примусить світ призадуматися. Більш того, я не сумніваюся, що не зостанусь в стороні від цих подій. Хочеться сподіватися, що найближче майбутнє ще на крок приблизить нашу кінцеву перемогу» [6]. Але невідомість все-таки його хвилювала. «Нікому із нас не дано знати, чи уціліє він в майбутніх подіях» [6]. Також перебуваючи в певному психічному стані, він молився: «Бог-Отець даруй мені силу, віру і відвагу не схилити голови під свистом куль, під грохотом артилерійних залпів і розривом бомб, допоможи мені не здригнутися перед танками і жахами газових атак. Да воздасться Тобі доброта Твоя» [6].

В перші місяці окупації України німецька армія брала активну участь в релігійному житті. Німецькі

військовослужбовці залучалися до агітаційної роботи, вони розвішували плакати, які проголошували: «Доба сталінського безбожництва минула. Німецька влада дає вам змогу вільно молитися»[7, с. 236]. Здійснюючи поряд із військовими функціями релігійно-пропагандистські, німецькі військові відмічали прояви релігійності українського населення. За спогадами німецького розвідника Віллі Кубека: «Сталін хоча і знищив церкви, але віру людей в Бога викорінити так і не зміг», бо «практично в кожній хаті є ікона – трапляються зображення Христа, вивішені в «красному» куті хати», не дивлячись на те, що «всі церкви на замку» [8]. Саме тому деякі командири віддавали накази відкривати церкви, залучали солдат та офіцерів прибирати й відновлювати церковні споруди [7, с. 237].

Офіцер Вермахту Ханс фон Люк, який після закінчення війни перебував у полоні під Києвом, у своїх спогадах описує свої психічні переживання, після відновлення одного соборів, що виникли у нього під час першої православної служби, яку він відвідав вперше: «...Ритуали руської православної церкви були мені незнайомі, однак чим далі, тим сильніше мене охоплювала магія служби. Невидимий за олтарем, один із священників (диякон) розпочав монотонне читання, яке повторював хор із восьми «півчих», що стояли перед олтарем. Звуки співу наповнювали всю церкву. Із-за прекрасної акустики ввижалось, що голоси йдуть звідкись-то зверху, прямо із неба. Люди впали на коліна і молилися. У всіх на очах стояли сльози. Для них – це була перша обітня після двадцяти років мовчання. Мене і мого супутника це дуже схвилювало. Як же глибоко вірили бідні люди. Ніяка

ідеологія, ніякий примус і навіть терор не змогли лишити їх віри. Пережитого в соборі не забути» [9].

Німецькі солдати протестантського віросповідання залучалися до місцевого конфесійного релігійного життя. Вони «виступали із проповідями, вітали своїх братів віруючих українців, що багато років знаходилися під гнітом більшовизму і безбожжя, і звільнених німецькою армією» [10, арк. 3]. При цьому, відчуваючи певну солідарність, таємно вони заявляли: «користуйтеся зараз часом для проповіді, бо скоро ви будете лишені цього» [10, арк. 3]. Періодично німецькі офіцери, що систематично відвідували молитовні богослужіння виконували і кур'єрські функції між протестантськими громадами, що свідчило про певний рівень довіри [10, арк. 8].

Під час військових дій, в умова прояву психічної «граничної ситуації», коли людське життя перебуває у дуже небезпечному становищі, яке наштовхає суб'єкта військових подій до пошуку психічної опори, до спроби керувати зовнішніми обставинами через ірраціональні дії (одна із них є молитва) [1, с. 119-120; 11]. Кулеметник Ганс Кіншерманн, перебуваючи в окопі під радянським танком, 11 грудня 1942 р. писав у своєму щоденнику: «...Нам залишається лише надіятися на краще і молитися, щоб смерть обійшла нас збоку... Чую, як Свинта починає молитися вголос. Відчуваю, що мені необхідно заспокоїти нерви молитвою. Я не молився із самого дитинства, а в юності надіявся на те, що я достатньо сильний, щоб потребувати заступництва вищих сил. Але тепер, перед обличчям смерті, побоюючись за своє життя, автоматично згадую давно забуті молитви. Я проголошую їх не вголос, як Свинта та інші мої товариші, – молюся мовчки, про себе, не рухаючи губами... Хоча в цих

обставинах поки ніщо не змінилося, але після молитви відчуваю внутрішній спокій і віру в краще. Цей стан важко передати і його неможливо передати словами...» [12, с. 91]. У щоденнику Альфреда Ріммера написав: «25.05.42р. ...Із 11 до 19 год. атаки росіян ідуть хвиля за хвилею...Допоможи нам, Бог...Наша артилерія стріляє цілий день. Або росіяни отримають підкріплення, або вони здадуться. Якщо ні, тоді допоможи їм Бог, а я думаю, що мої молитви Бог почує...Дорогі батьки, якщо б ви знали, що в мене на душі. Весь вечірній час пройшов напружено» [13, арк. 13-14]. Наступного дня він напише: «26.05.42р.Бог допоміг, росіяни не розпочали атаку...Якщо б росіяни розпочали атаку, вони б нас знищили. Всі ми вже прощалися із життям...Дорогі батьки, я вірю, що моя молитва дійшла і Бог зі мною, я це бачу. В цьому іще ніхто не приймав участі, а я відчуваю себе так, як мовби я вже протягом всієї війни приймаю в цьому участь» [13, арк. 14]. Наступний запис – це слово відчаю і віри: «27.05.42р. ...Всі очікують наказу «додому». Нам необхідний відпочинок, болять кості...Бог допоможе мені і я зможу розповісти вам на батьківщині про це...Ми відпочиваємо, б'ємо вошей і думаємо про минулі тяжкі часи і дні, чи не Бог нам допоміг...» [13, арк. 14].

Список використаних джерел:

1. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. – Запорожье: р/а «Тандем-У», 1999. – 264 с.
2. Харт С., Харт Р., Хьюз М. Немецкий солдат Второй мировой войны. Рядовые вермахта и СС 1939 – 1945 гг. – М.: «Эксмо», 2006. – 192 с.
3. Михайлюк М. Нацистський режим в Україні: побут і дозвілля окупантів. /Історичний журнал. – №5. – 2007. – С. 101-110.

4. Винцер Бруно. Солдат трех армий [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://militera.lib.ru/memo/german/winzer/index.html>

5. Медведева Т. С. Ценности немецкого народа: история и современность [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст.: http://vestnik.udsu.ru/2010/2010-053/vuu_10_053_15.pdf

6. Кершоу Роберт. 1941 год глазами немцев. Березовые кресты вместо Железных [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/1941-god-glazami-nemcev-berezovye-kresty-vmesto-zheleznyh-read-242655-1.html>

7. Беркгоф Карел. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К.: «Критика», 2011. – 455 с.

8. Кубек Вилли. В авангарде танковых ударов. Фронтowej дневник стрелка разведывательной бронемашины [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/v-avangarde-tankovyh-udarov-frontovoj-dnevnik-strelka-razvedyvatelnoj-mashiny-read-228208-8.html>

9. Ханс фон Люк. На острие танкового клина. Воспоминания офицера вермахта 1939 – 1945 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: <http://www.rulit.net/books/na-ostrie-tankovogo-klina-vozpominaniya-oficera-vermahta-1939-1945-read-289811-16.html>

10. ЦДАГО (Центральний Державний архів громадських об'єднань України): Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 1-8.

11. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://krotov.info/library/18_s/en/yavskaya_00.htm

12. Киншерманн Ганс. Кроваво-красный снег. Записки пулеметчика Вермахта [Електронний ресурс]. – М.: «Яуза-Пресс», 2013. – 320 с.

13. ЦДАГО: Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 119. – Арк. 11-23.